

3. Зиммель Г. Философия денег. Теория общества / Г. Зиммель. – М., 1999. – 416 с.
4. Зубіашвілі І. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації / І. Зубіашвілі // Соціальна психологія. – Вип. 5 (31). – Київ, 2008. – С. 109-123.
5. Зубіашвілі І. Теоретичні передумови становлення теорії психології грошей / І. Зубіашвілі // Проблеми сучасної психології: наук. зб.; за анд. С. Д. Максименка. – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 246-254.
6. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы / Д. Канеман, А. Тверски // Психологический журнал. – Том 24, Вип. 4. – 2003. – С. 31-42.
7. М'яленко В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді: автореф. анд. анд. Психол. наук: 19.00.05 / В. М'яленко. – Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2008. – 20 с.
8. Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – СПб., 2006. – 589 с.
9. Фрейдджер Р., Фейдимен Д. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейдджер, Д. Фейдимен. – М., 2004. – 2095 с.
10. Furnham A., Argyle M. The psychology of money. New York: Routledge, 1998. – 324 p.

Симків М.В.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ДЕНЬГИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

В статье освещается понятие денег с позиции социально-психологического подхода. Осуществляется теоретический анализ феномена денег в социологических и психологических теориях. Раскрывается роль денег в современном обществе и их функции. Описывается влияние денег на формирование личности в различных психологических направлениях, таких как: психоанализ, бихевиоризм, когнитивная психология и психология развития. А также освещаются теоретические основы влияния денег на процесс принятия решения и поведение человека.

Ключевые слова: деньги, экономическое поведение, психоанализ, бихевиоризм, когнитивная психология, психология развития.

Simkiv M.V.

Lviv I. Franko National University

MONEY AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Summary

This article illustrates the concept of money from the perspective of socio-psychological approach. It implements a theoretical analysis of the phenomenon of money in sociological and psychological theories, illuminates the role and function of money in modern society. Also, the influence of money on identity formation in different psychological areas such as psychoanalysis, behaviorism, cognitive psychology and psychology of development, is described. In addition, it highlights the theoretical basis of money influence on decision-making and behavior.

Keywords: money, economic behavior, psychoanalysis, behaviorism, cognitive psychology, developmental psychology.

УДК 159.9.072:923.2

СЕНСОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЯК КОМПОНЕНТ ПЕРЕЖИВАННЯ НИМИ ТРАВМАТИЧНОЇ ПОДІЇ

Ушакова І.М., Скидан Г.В.

Національний університет цивільного захисту України

Стаття присвячена вивченню особливостей сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців як компонента переживання ними травматичної ситуації. Дано визначення травмуючої ситуації і психічної травми. Піднято питання про структуру і динаміку її переживання суб'єктом. Показано, що сенс життя та сенсожиттєві орієнтації є одним з важливих компонентів переживання психічної травми. Виявлено особливості сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців.

Ключові слова: травматична подія, переживання травми, психологічні механізми переживання травмуючої події, сенс життя, сенсожиттєві орієнтації, вимушені переселенці.

Постановка проблеми. Протягом свого життєвого шляху люди стикаються з різноманітними подіями, які можуть сприйматися як яскраві, емоційно забарвлені, цікаві, значущі, трагічні. Проте, аналізу такої життєвої події, як травматична, в науці досі не було приділено достатньої уваги. Тим часом, завдання дослідження психологічних меха-

нізмів переживання травматичної події є одним з найважливіших у сучасній психології. Сьогодні вона набуває особливої значущості не тільки в зв'язку із зростанням в різних регіонах планети, зокрема, в Україні, природних і антропогенних катастроф, розширенням зон «гарячих точок» і терористичних актів. З не менш важкими ситуаціями люди зустрі-

чаються в різних сферах свого буденного життя і на всьому протязі життєвого шляху.

Актуальність вивчення даної проблеми обумовлена вимогами практики психологічної допомоги людині, яка під впливом різних надзвичайних ситуацій підлягає дії травматичних факторів. Перед фахівцями стоїть завдання розробки програм психологічної профілактики кризових станів та реабілітації осіб, що зіткнулися з травматичною подією. Для їх вирішення необхідна розробка концепції переживання людиною травматичних подій. Незважаючи на зростаючий інтерес до цього питання, психологія досі не має в своєму розпорядженні сформованої системи уявлень щодо механізмів переживання травматичної події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу впливу подій травматичного характеру було приділено в зарубіжній психології. Основні підходи до розуміння сутності переживання травматичної події визначили Т. Грінінг, Р. Джаноф-Бульман, Д. Келлі, Р. Лазарус, Р.-К. Пітман, В. Франкл, З. Фрейд, М.-Дж. Хоровіц, А. Елліс, С. Епштейн і багато інших [5].

У вітчизняній психології основні напрямки досліджень функціонування індивіда в стресових і потенційно травматичних умовах визначили Ю. О. Олександровський, Ф. Б. Березін, О. С. Калмикова, Ц. П. Короленко, М. В. Леві, М. Ш. Магомед-Емінов, Ф. З. Меерсон, В. Я. Семке, Н. В. Тарабріна. Більшість дослідників ця проблема розглядалася, в основному, в рамках стресології і психопатології (В. А. Бодров, М. Є. Зеленова, О. О. Лазебная, О. Г. Маклаков, М. М. Пуховський, А. Л. Пушкарьов, Е. В. Снедков та ін.) [5]. Але розгляд даних питань з методологічних позицій клінічного підходу не враховує смисложиттєвої проблематики переживання травматичної події. У загальній психології та психології особистості ці питання, на жаль, не отримали достатньої розробки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність цілісної психологічної теорії переживання травматичних ситуацій обумовлено відсутністю осмислення і систематизації величезної кількості емпіричного матеріалу. Необхідне осмислення переживання травматичного досвіду у всій повноті з сучасних загальнометодологічних і теоретичних позицій, які відкривають нові можливості вдосконалення роботи з людиною, що переживає наслідки важкого досвіду. Вихід за рамки клінічного підходу, перенесення уваги на рівень особистісних переживань дозволить охопити важливі складові складної проблеми переживання травматичного досвіду, що досі залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз одного з важливих компонентів психологічних механізмів переживання травматичної події (сенсу життя) вимушеними переселенцями.

Виклад основного матеріалу. Терміном «травматична подія» зазвичай позначають широкий клас небажаних для людини важко контрольованих ситуацій, що мають потенціал потужного негативного впливу на особистість, які є реальною або уявною загрозою життю або фізичній цілісності людини або її близьких, що перевищують можливість подолання, виникнення яких є раптовим або непередбачуваним.

Травмуючі життєві події часто тягнуть за собою виникнення стресів, погіршення психічного здоров'я, а потім і виникнення різних психічних розладів і хвороб. Тому ми вважаємо важливим розгляд теми психічної травми та показників її переживання особистістю.

Історія вивчення психологічних наслідків впливу на людину різних надзвичайних обставин налічує не одне десятиліття. Цієї теми так чи інакше торкалися відомі психологи У. Джеймс, П. Жане, З. Фрейд, В. Франкл та багато інших. Психоемоційні стани, що розвиваються у особистості, яка побувала в екстремальній ситуації, вивчаються і у вітчизняній науці в рамках екстремальної психології (Х. Б. Ахмедова, В. Д. Менделевич, Н. В. Самоукіна, Н. В. Тарабріна, Т. М. Титаренко, О. В. Тімченко та ін.) [2].

Саме поняття «травма» походить від грецького trauma – рана, ушкодження. За визначенням, це ушкодження в організмі людини або тварини в результаті дії факторів зовнішнього середовища.

Традиційно травми розрізняють:

- За видом травмуючого фактора (антропогенні та біогенні);
- За терміном дії травмуючого фактора (гострі та хронічні);
- За обставинами, за яких травма виникає (катастрофа, сім'я, спорт, воєнні дії тощо).

Відповідно, психічна травма – це особливий вид травми, пов'язаний з важкими переживаннями, що може привести до депресій, неврозів та інших хворобливих реакцій.

У літературі існують різні визначення психічної травми. Так В.Д. Менделевич пише, що психічною травмою називається життєва подія, що зачіпає значущі сторони існування людини і призводить до глибоких психологічних переживань. Психічна травма, як подія або ситуація, стоїть у ряді інших життєвих ситуацій [4].

При аналізі психічної травми виділяються такі її характеристики, як інтенсивність, сенс, значущість і актуальність, патогенність, гострота появи (раптовість), тривалість, повторюваність та зв'язок з премоурбідними особистісними особливостями.

В нашому розумінні психічна травма пов'язана з негативними емоціями, сильними за рівнем напруженості і тривалими за часом, і характеризується переживаннями, зверненнями на себе. Це дисгармонія, дисонанс, розлад у психічному світі особистості.

Психічна травма пов'язана з психотравмуючою ситуацією. У свою чергу, така ситуація – це подія, яка з різним рівнем імовірності може призвести чи призводить до порушення усталеного життєвого способу буття, до руйнування прийнятого особистістю психічного світу. Отже, травма розглядається як даність для особистості, а психотравмуюча ситуація – як можливість цієї даності. Тобто, йдеться про різний ступінь вияву травми, викликані різноманітними ситуаціями на життєвому шляху конкретної особистості.

При розгляді психічної травми постає питання про структуру і динаміку її переживання суб'єктом. Саме тому нам необхідно звернутися до категорії переживання, описаної у вітчизняній психології (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Л. Ф. Василюк, Ф. В. Бассін, Д. О. Леонтьєв) [1].

Переживання травматичної події розглядається нами як динамічна система, що включає в себе різні елементи і підсистеми (психофізіологічних механізмів, емоцій, когнітивних процесів, установок) у їх взаємодії. При дослідженні переживання психічної травми як процесу може бути особливо корисним вивчення трансформації особистісних установок особистості, включаючи весь комплекс сенсожиттєвих установок.

Проблема сенсу життя відноситься до числа міждисциплінарних, так як сенс життя є однією з традиційних проблем філософії і теології, художньої літератури, в яких він аналізується переважно зі

змістовної сторони: в чому полягає сенс життя, який сенс життя можна вважати справжнім, добрим, гідним. У психологічній літературі також підкреслюється величезна значущість для людини психологічного феномену сенсу життя. Але питання, в чому полягає сенс життя, не входить до компетенції психології. Як вказує Д.О. Леонт'єв, в сферу інтересів психології особистості входить питання про те, який вплив надає сенс життю або переживання його відсутності на життя людини, а також проблема психологічних причин втрати і шляхів встановлення сенсу життя [3].

В психології сенс життя вивчається переважно з точки зору того, як і під впливом яких чинників відбувається формування сенсу життя в індивідуальному розвитку, і як сформований сенс життя або його відсутність впливає на життєдіяльність і свідомість особистості. Сенс життя психологами визначається як поняття, яке відбиває постійне прагнення людини співвідносити свої вчинки із системою суспільних цінностей, з вищим благом. Інакше кажучи, це пояснення собі й іншим, для чого ти живеш. процес, спрямований на повну інтеграцію та координацію мотиваційної сфери особистості.

Проаналізувавши літературу стосовно проблеми переживання особистістю травмуючих подій, ми дійшли висновку, що основні зміни відбуваються при цьому на сенсовому рівні, рівні осмислення людиною власного життєвого шляху та актуальної ситуації, що, відповідно, відбивається на сенсожиттєвих орієнтаціях особистості. Це ми і спробуємо емпірично довести з застосуванням методики СЖО, розробленої Д. О. Леонт'євим.

Дослідження проводилось нами з групою вимушених переселенців з Донбасу (28 осіб віком від 30 до 60 років, 20 з яких – жінки) (1 група) та з місцевими жителями (2 група: 30 осіб (18 жінок та 12 чоловіків) приблизно того ж віку). Результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1
Показники сенсожиттєвих орієнтацій досліджуваних (в балах)

№	Субшкали	1 група	2 група	t	p
1	Цілі в житті	27,7±5,92	30,6±3,20	1,56	-
2	Процес життя	24,7±6,14	29,4±4,06	1,93	≤ 0,05
3	Результативність життя	20,5±4,95	28,2±3,00	3,17	≤ 0,01
4	Локус контролю – Я	18,2±4,30	22,6±2,39	1,64	≤ 0,05
5	Локус контролю – життя	25,2±6,10	29,3±4,44	1,78	≤ 0,05
	Загальний показник ОЖ	96,3±16,44	108,1±10,21	1,81	≤ 0,05

Джерело: розроблено авторами

Як свідчать дані, представлені вище, всі показники у групі вимушених переселенців знаходяться значно нижче норми (як наведено самим Д.О. Леонт'євим, так і в більш пізніх роботах). Це означає, що за всіма конкретними сенсожиттєвими орієнтаціями (наявність цілей в житті, насиченість життя та задоволеність самореалізацією) досліджувані, які переживають наслідки психічної травми (вимушеного переселення) мають нижчі від середніх по

вибірках здорових людей приблизно того ж віку показники. Це підтверджується і порівнянням їх результатів з результатами контрольної групи.

Так, лише за шкалою «Цілі в житті» не виявлено суттєвих відмінностей між групами (хоча і тут результат вимушених переселенців нижче). Середній бал за цією шкалою (27,7) свідчить про достатню здатність наших досліджуваних ставити перед собою цілі та наявність таких цілей, які надають осмисленості, спрямованості та часову перспективу буттю особистості. Разом з тим, відмітимо все ж більшу зверненість представників цієї групи на минуле (вони ще не пережили, не «відпрацювали» травматичний досвід переселення та подій, які йому передували) і теперішню (оскільки зараз вони мають вирішувати низку питань, пов'язаних з виживанням в прямому сенсі цього слова).

Результати, отримані нами за другою шкалою («Процес життя») дають підставу стверджувати, що вимушені переселенці значно нижче оцінюють емоційну насиченість, цікавість та осмисленість свого життя порівняно з місцевими жителями (тут виявлено суттєві відмінності на рівні $p \leq 0,05$). Це ми пов'язуємо з уже згаданою зверненістю їх у минуле та насиченістю теперішнього буденними, побутовими проблемами, невирішеністю яких (і тут ми повністю погоджуємось з А. Маслоу) не дає людині змоги «піднятися» до сенсожиттєвого рівня.

Найнижчі середні бали у цьому блоці представники першої групи продемонстрували за шкалою «Результативність життя», що свідчить про загальне незадоволення досліджуваних цієї групи прожитим відрізком життя, наявність відчуття непродуктивності та беззмістовності власного минулого. Такі дані легко пов'язати з множинною психічною травмою, отриманою вимушеними переселенцями. Тим більше, що у другій групі ми отримали значно вищий середній бал (на рівні $p \leq 0,01$), хоча і в цій групі він найнижчий серед трьох конкретних сенсожиттєвих орієнтацій, що може бути пов'язано з актуальною ситуацією життя в нашій країні.

В тесті СЖО життя вважається осмисленим при наявності цілей, задоволенні, одержуваному при їх досягненні і впевненості у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання з наявних, і добиватися результатів. Найбільш важливою для цього є шкала «Результативність життя» (продуктивність і осмисленість минулого), далі йде «Процес життя» (осмисленість теперішнього), а потім «Мета в житті» (наявність сенсу в майбутньому). Виходячи з наших результатів, невисокий загальний показник осмисленості життя ($96,3 \pm 16,44$ у першій групі порівняно зі $108,1 \pm 10,21$ у другій) обумовлений саме низьким рівнем оцінки досліджуваними свого минулого. При цьому необхідно звернути увагу на те, що здатність ставити цілі у вимушених переселенців має достатній рівень і може бути розглянута як ресурс осмислення власного буття.

Ситуація надає кожній людині можливість зробити в сьогоднішній певний вибір у вигляді вчинку, дії або бездіяльності. Основою такого вибору є сформоване уявлення про сенс життя або його відсутність. Сукупність здійснених, актуалізованих виборів формує «минуле», яке є незмінним, варіації мають лише його інтерпретації. «Майбутнє» є сукупність потенційних, очікуваних результатів зусиль, здійснюваних в сьогоднішній, в цьому зв'язку майбутнє є принципово відкритим, а різні варіанти очікуваного майбутнього мають різну мотивуючу привабливість.

Перейдемо до аналізу результатів ще за двома субшкалами методики, які характеризують два аспекти локусу контролю (Я та життя). Отримані

результати свідчать про невіру вимушених переселенців у свої сили та здатність контролювати події власного життя, наявність уявлення про недостатність свободи вибору для побудови життя у відповідності з власними цілями та сенсожиттєвими орієнтаціями, високий рівень фаталізму та впевненість у тому, що життя людини не підвладне їй самій і тому марно загадувати щось на майбутнє. Це означає, що психічна травма (в даному випадку вимушене переселення) негативно впливає на рівень самоконтролю особистості і на сенсовому рівні.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, проведене нами дослідження особливостей сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців переконливо довело, що:

1. Психічну травму необхідно розглядати як процес переживання людиною травмуючої події, що закономірно веде до зміни установок особистості, в першу чергу сенсожиттєвих орієнтацій. При цьому необхідно розуміти, що травматична подія може не тільки спровокувати формування тривалих несприятливих змін у структурі особистості, але і сприяти особистісному зростанню і переходу на інший, якісно новий рівень розвитку. У своєму формуванні психологічні наслідки негативного досвіду проходять ряд послідовних стадій, характер яких визначається особливостями діяльності комплексу психологічних факторів і механізмів різного ступеня узагальненості, що характеризуються неоднорідністю.

2. Така психічна травма, як вимушене переселення (яке в нашому випадку є результатом інших травматичних подій (воєнні дії, втрати близьких та матеріальних цінностей)) негативно впливає на сенсожиттєвий рівень переживань особистості. Найбільше це виявляється на рівні оцінки людиною результатів свого минулого життя, які складають основу сенсожиттєвих орієнтацій. Тому саме на цьому ми можемо і маємо сконцентруватись в процесі реабілітації.

3. На основі підходу до психічної травми як до процесу переживання стає можливою розробка комплексу методів психологічної допомоги людям, які знаходяться під впливом травмуючих подій або переживають наслідки таких травм.

Розглядаючи травматичну подію як функцію інтегративного фактора зовнішньої і внутрішньої реальності суб'єкта, інтенсивність і глибина впливу якого на особистість визначається як силою зовнішнього впливу, так і психологічними особливостями особистості, підкреслимо, що особливе місце в системі психологічних особливостей займає смислова структура свідомості, яка обумовлює сприйняття події і визначає індивідуальні відмінності в силі і спрямованості впливу важкого досвіду.

Подолання травматичної події відбувається в процесі переживання як особливого роду внутрішньої діяльності з трансформації внутрішнього світу, зміни смислових орієнтирів життєдіяльності особистості, відновлення зв'язків між різними компонентами смислової сфери особистості. Завданнями переживання є формування ціннісного ставлення до травматичного досвіду, розвиток здатності індивіда розташовувати події у часовій перспективі, відновлення смислових зв'язків між подіями різних часових модусів з їх інтеграцією в цілісний контекст життя.

Проведене дослідження дозволяє намітити перспективи подальшої роботи у цьому напрямку. Так, важливим завданням ми вважаємо дослідження інших складових такої системи, як переживання психічної травми (наприклад, когнітивної, емоційної тощо). Ще одним перспективним завданням є пошук експериментальних методів дослідження цих компонентів. І, нарешті, необхідно багато зробити у напрямку розробки та апробації методів психологічної корекції та реабілітації особистості, що переживає наслідки психічної травми.

Список літератури:

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.
2. Экстремальная психология: Пособие / [За заг. ред. О. В. Тимченка] – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
3. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. – 43 с.
4. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство / В. Д. Менделевич. – М.: «МЕДпресс», 1998. – 592 с.
5. Трубицина Л. В. Переживание травмирующего события как проблема психологии личности: автореф. на соиск. уч. степени канд. психол. н.: спец. 19.00.01 «Общая психология» / Л. В. Трубицина. – М., 2005. – 20 стр.

Ушакова И.М., Скидан А.В.

Национальный университет гражданской защиты Украины

СМЫСЛОЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ КАК КОМПОНЕНТ ПЕРЕЖИВАНИЯ ИМИ ТРАВМИРУЮЩЕЙ СИТУАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена изучению особенностей смысложизненных ориентаций вынужденных переселенцев как компонента переживания ими травматической ситуации. Дано определение травмирующей ситуации и психической травмы. Поднят вопрос о структуре и динамике ее переживания субъектом. Показано, что смысл жизни и смысложизненные ориентации являются одним из важных компонентов переживания психической травмы. Выявлены особенности смысложизненных ориентаций вынужденных переселенцев.

Ключевые слова: травматическое событие, переживание травмы, психологические механизмы переживания травмирующего события, смысл жизни, смысложизненные ориентации, вынужденные переселенцы.

Ushakova I.M., Skidan G.V.

National University of Civil Defense of Ukraine

LIFE ORIENTATIONS DISPLACED PERSONS AS A COMPONENT OF EXPERIENCE TRAUMATIC SITUATION

Summary

The paper studies the characteristics of life orientations of internally displaced persons as a component of the experience of the traumatic situation. The definition of a traumatic situation and trauma. Raised the question of the structure and the dynamics of its experiences the subject. It is shown that the meaning of life and the meaning of life orientation are an important component of the experience of trauma. Peculiarities of life orientations of internally displaced persons.

Keywords: traumatic event, experiencing of trauma, psychological mechanisms of experiencing of injuring event, sense of life, forced migrants.